

Život a tvorba Františka Listopada ve třech nesvobodných systémech*

KAROLINA VÁLOVÁ

The life and work of František Listopad in three unfree systems

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2022.13.Supp.82-98>

ABSTRACT: František Listopad was a Czech poet, novelist, essayist, theatre and television director. In 2021, the Czech Republic together with the entire Portuguese-speaking world commemorated the centenary of his birth. In addition to his extensive work in several languages, he also played a crucial role in a historic revival of Czech-Portuguese cultural relations, for which we are indebted to him. Listopad was a man of three names and several homes. He was born in 1921 in Prague as Jiří Synek. He published his first short stories under this name. During World War II, he was persecuted for his Jewish origins. However, he avoided deportation to a Nazi camp, hid with friends and was active in the resistance as a member of the illegal organization "For Freedom" (Za svobodu). For reasons of secrecy, he changed his name to František Listopad. At the same time he also began to write poetry and literary reviews. After the war, he became a co-founder of the daily *Mladá fronta*. After initial enthusiasm, he began to criticize the communist regime, mainly for restricting human freedoms. In 1947, he was sent to Paris as an editor of the weekly *Parallèle 50*. After February 1948, he was ordered to come back to Czechoslovakia, but he did not return. In France, he focused mainly on writing essays and working for the emerging local television. In 1958, he moved to Portugal, where he lived until his death in 2017. Here he chose a different name - Jorge Listopad. Listopad considered Salazar's authoritarian right-wing regime to be very restrictive, but much freer in many ways than Czechoslovakia of the time; for example, it did not prohibit citizens from travelling abroad. In Portugal, in addition to significant literary work, Listopad devoted himself mainly to theatrical productions. He also became a university teacher. He never moved back to his original homeland to stay there permanently, but after the 1989 Velvet Revolution he often travelled there. He presented his plays there and published collections of poems and short stories. In his literary and theatrical works, František Listopad often existentially reflected the life in three unfree systems: the period of Nazi occupation of Czechoslovakia, communism and Salazar's dictatorship in Portugal.

Keywords: František Listopad, Nazi occupation, communism, Salazar's dictatorship, freedom, literature

* Tento článek vznikl za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

*Jenomže z toho nemůžeme žít! Je to minulost!*¹

František Listopad byl básníkem, spisovatelem, divadelním a filmovým režisérem, novinářem a pedagogem. Psal eseje a divadelní hry, promlouval do literární i divadelní kritiky, snažil se překládat z několika světových jazyků. Narodil se v Československu 26. listopadu 1921 jako Jiří Synek, vnuk známého nakladatele Aloise Synka. Jeho otec, Emil Synek, byl dentistou, praxi vykonával na Letné. Pacienty byl hojně vyhledáván, čemuž taky přispělo to, že se staral o zuby hráčům fotbalového klubu Sparta Praha.

V roce 1939, den po Listopadově maturitě, začala v Evropě 2. světová válka. Na přelomu čtyřicátých let časopisecky zveřejňoval první povídky, glosy a básně. Pro židovský původ le roku 1941 dostal povolání do transportu, jako postupně všichni z jeho rodiny. Rozhodl se nenastoupit, skrýval se a účastnil se domácího odboje. V této době se „zrodil“ František Listopad, nejprve jako literární pseudonym, později i jako oficiální občan. Po válce byl členem skupiny „dynamoarchisté“, která svou poetiku vystavěla na maximálně tvůrčím a dynamickým přístupu k umění a ke kultuře všeobecně. Byl u založení deníku *Mladá fronta*, v němž později vedl kulturní rubriku a zároveň se intenzivně zajímal o literaturu pro děti a mládež. V tomto období vydal rovněž první knihy básní a próz.

V roce 1947 odcestoval do Paříže jako redaktor časopisu *Parallèle 50*. Po událostech února 1948 se rozhodl ve Francii zůstat. Psal do exilových periodik, pokoušel se prosadit jako novinář, cítil se však zpočátku příliš limitován nedostatečnou znalostí francouzštiny. Místo slov tak začal pracovat s obrazem, byl u zrodu francouzské televize Radio-télévision française, v níž se od technických profesí postupně vypracoval až na pozici režiséra. V roce 1958 natrvalo přesídlil do Portugalska, nejprve do Porta, kam následoval portugalskou manželku. V této zemi, dle svých slov, našel druhý domov. Předchozí pracovní zkušenosti využil při zakládání studií portugalské televize RTP (Radiotelevisão Portuguesa), v níž byl zároveň jedním z prvních dramaturgů. Pozvolna si osvojoval jazyk tak, že jím byl schopný nejen komunikovat, ale i psát povídky, velmi zajímavé cestopisné črty a scénáře k televizním a divadelním inscenacím. Opět si změnil jméno, tentokrát na Jorge Listopad. V Lisabonu se stal ředitelem Národního divadla a založil zde Vysokou divadelní a filmovou školu. Dlouhodobě působil též na Technické univerzitě (Universidade Técnica de Lisboa), nejprve jako profesor slovanské kultury a antropologie artefaktu a poté, mezi lety 1975–1979, jako ředitel Institutu sociálních a politických věd. O dva roky později na lisabonské Technické univerzitě založil divadelní soubor, zprvu výhradně amatérský a určený místním studentům, s názvem TUT (Teatro da Universidade Técnica). Od roku 1982 byl ředitelem Vysoké divadelní a filmové školy. Fejetony, glosy a eseje publikoval v mnoha portugalských časopisech včetně prestižního kulturního magazínu *Jornal de Letras*.

Listopad celý život psal verše, které často čekaly v šuplíku na uveřejnění i několik desetiletí. V rodných Čechách se na něj jako na autora během komunistického režimu téměř zapomnělo, jeho jméno figurovalo pouze ve sbornících a almanaších exi-

¹ KROUPA, Mikuláš. Byla to zrada! Přítel Listopad mě obětoval... Ale přežil jsem. In www.pametnaroda.cz [online]. Dostupné na internetu: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/machacek-pavel-20080227-0>> [20.4.2022]

lových autorů. Přesto František Listopad nepřestal psát česky. Češtinu si nechával jako výhradní jazyk pro poezii, kterou tvrději nechtěl vidět přeloženou, zejména ne v portugalském prostředí. Po Sametové revoluci si k Listopadovým veršům, povídkám a divadelním hrám české publikum postupně našlo cestu, čemuž pomáhaly i časté autorovy návštěvy. František Listopad zemřel 2. října 2017 v Lisabonu.

Záměrně rozmlžené rozhovory

František Listopad tedy žil a tvořil ve třech restriktivních režimech, ve třech nesvobodných systémech: během celé nacistické okupace v Československu, částečně během komunismu a během Salazarovy diktatury v Portugalsku. Zde si uvědomuji naprostou odlišnost a vlastně nesrovnatelnost těchto „režimů“. Článek se nebude zabývat jejich porovnáváním nebo srovnáváním životních podmínek, které nabízejí svým umělcům. Za relativně problematický považuji samotný termín „nesvobodný systém“, který pro potřebu článku přebírám od americké nevládní organizace *Freedom House*², která se od roku 1941 po celém světě snaží hájit demokracii, politické svobody a lidská práva. Každoročně vydává výroční zprávu „Freedom in the World“, která hodnotí míru politických a občanských svobod každé země. Dalším problémem je absence podrobnějších biografických údajů o Františku Listopadovi, zejména z jeho francouzského a portugalského pobytu. Do roku 2021 o něm v českém prostředí nevznikla žádná životopisná kniha či zevrubnější interpretační akademická studie jeho literární tvorby. Teprve u příležitosti stého výročí narození byla vydána kolektivní monografie s názvem *100 František/Jorge Listopad*³ zabývající se jeho básnickým a divadelním dílem. Kromě divadelních a televizních inscenací, kterých v Portugalsku zrealizoval více než šest desítek, se o mnohém z jeho zahraniční tvorby ani neví z důvodu dosud nezapočaté katalogizace rozsáhlé písemné pozůstalosti uložené v pobočce Památníku národního písemnictví v Litoměřicích.

Během života, bez ohledu na politickou situaci, František Listopad nebyl angažovaným autorem, spíše naopak. Bojoval-li prostřednictvím svého díla za svobodu, pod kterou si představoval zejména svobodu projevu, pohybu a umělecké tvorby, nenásledoval žádnou zastřešující ideologii, žádnou náboženskou skupinu, neměl vlastní politické ambice. Tento článek tak nemůže podrobně popsat a zhodnotit Listopadovy názory na jednotlivé nesvobodné systémy, v nichž žil. Po relevantním úvodu je pro každé období vybraná vždy jedna životní situace, která se promítla do uměleckého textu různého žánru. Ten částečně slouží jako subjektivní historická výpověď. Incident s ukradeným razítkem během druhé světové války vyústil v báseň „Epilog“. Esej napsaná ve francouzském exilu „Proč v Praze nevystavuje Picasso“ je jednou z mála publikací, kde Listopad vyjadřuje tvrdou kritiku československého komunismu. Vícedílná televizní inscenace s názvem *Tohle je jiný šálek čaje* (Isto Agora é Outra Loiça) s ironií hovoří o životě během Salazarovy diktatury, zejména na jejím počátku.

² Srov. <https://freedomhouse.org/>.

³ Autorka článku byla iniciátorkou projektu 100 František/Jorge Listopad při Filozofické fakultě Karlovy Univerzity, jehož hlavním výstupem byla kolektivní monografie: VÁLOVÁ, Karolina a kol. *100 František/Jorge Listopad*. Praha : Vydavatelství FF Karlovy Univerzity, 2021.

Hlavním informačním zdrojem pro tento článek jsou rozhovory: s Listopadovými příbuznými a kolegy, s kritiky a vykladači jeho odkazu a především se samotným Františkem Listopadem. Zde ale vyvstává otázka určité důvěryhodnosti, protože Listopad nepřistupoval k rozhovorům do běžných médií vždy seriózně. Často se snažil o poetické, hravé, čtivé odpovědi korespondující s jeho těkavou povahou a uměleckým konceptem „náhody“. Novináři opakované otázky podobného typu ho zjevně nebavily, nerad omílal tatáž fakta. V rozhovoru pro *Právo* v roce 2017 řekl: „Ale nechme toho, mluvím pořád o sobě, to je trošku proti mým zásadám. [...] Já obvykle nemluví o sobě, taky nemám, s kým o sobě mluvit. A nedávám příležitost. Trošku se tím i ukrývám, jako Král Ječmínek. Vždycky jsem byl vlastně někde schován.“⁴

Často tedy záměrně mlžil a v dalších rozhovorech na stejnou otázku odpovídal zcela jinak. Jako příklad bych ráda uvedla jeho odpovědi, řazené chronologicky, na banální a předvídatelnou otázku: „Co Vás přivedlo do Portugalska?“ V roce 1992 se v České televizi poprvé objevil dokument Rudolfa Tesáčka s názvem *Jsem český básník a portugalský spisovatel*. František Listopad v něm vystupoval osobně jako brněnský poutník, průvodce po své tehdy nejnovější básnické sbírce *Final Rondi* (1992) a také jako glosátor životních situací propojujících „dvě vedlejší města“ Porto a Brno. Na zmíněnou otázku odpověděl: „Do Portugalska jsem odjel na prázdniny, které jsem si protáhl a pak už jsem tam zůstal. Bylo tam krásné slunce a teplo.“⁵ V roce 2007 dělali s Františkem Listopadem pro časopis *Tvar* obsáhlý rozhovor Michal Škrabal a Martin Illek, kterým na tutéž otázku odpověděl: „Nemělo to žádný politický důvod. Bylo to kvůli ženě. Poznali jsme se v Paříži, ale ona byla Portugalka, měli jsme dvojčata a ona už nechtěla nadále žít ve Francii, přála si vrátit se domů. Bylo velmi obtížné s ní nejt, já ještě nějakou dobu žil sám v Paříži, ale pak jsem za ní přijel, na dva měsíce. A už jsem zůstal.“⁶ Ve stejném roce, tentokrát pro *Lidové noviny*, však redaktorovi odpověděl: „Náhoda (nikoli nehoda). Náhoda má domovské právo. Náhoda nepřemýšlí, neboť je. Proto s ní sympatizuji.“⁷ O čtyři roky později pro velmi seriózní portugalský deník *Diário de Notícias* neváhal v rozhovoru uvést: „[Do Portugalska jsem přijel], protože tam bylo povoleno kouřit v tramvajích. Má dýmka se ráda dívala z okna na trať linky z Foz, která kopírovala břeh řeky Douro. O rok později bylo kouření zakázáno, ale to už jsem měl na toulání po Portu zakoupené vycházkové boty.“⁸ Zde se sluší podotknout, že v době Listopadovy

⁴ PAVELKA, Zdenko. Všechno, co jsme, lze zpívat. Zemřel básník František Listopad. In *Právo*, přetištěno na serveru *Novinky.cz* [on-line], 2. 10. 2017. Dostupné na internetu: <<https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/vsechno-co-jme-lze-zpivat-zemrel-basnik-frantisek-listopad-40047327>> [15. 11. 2021]

⁵ Parafrazeovaná věta z televizního dokumentu *Jsem český básník a portugalský spisovatel* (1992) od režiséra Rudolfa Tesáčka.

⁶ ŠKRABAL, Michal - ILLEK, Martin. Urmutter múza. In *Tvar*, 2007, č. 16, s. 4.

⁷ HORÁK, Ondřej. Náhoda má domovské právo. In *www.lidovky.cz* [on-line], 2007. Dostupné na internetu: <https://www.lidovky.cz/orientace/kultura/nahoda-ma-domovske-pravo.A070731_093455_in_kultura_vvr> [23. 2. 2022]

⁸ „[*Vim para Portugal*] porque era autorizado fumar nos eléctricos. O meu cachimbo gostava de olhar através da janela, pela linha da Foz que acompanhava o Douro. Um ano depois, chegou a interdição de fumar, mas já tinha comprado os sapatos para andanças no Porto.“ (překlad autorky článku) In NEVES, Céu. Gente de Portugal e da República Checa entre o mar e a terra. In *Diário de Notícias* [on-line], 9. 6. 2011.

portugalské přítomnosti se pochopitelně v tramvajích žádného města nekouřilo, ale z odpovědi se stalo rčení, v souvislosti s básníkem často opakované a médii přetiskované. Dagmar Vobecká se ve své faktograficky velmi hodnotné diplomové práci *Reflexe díla Františka Listopada v českém literárním prostředí* z roku 2017 domnívá, že důvody Listopadova definitivního odchodu z Francie do Portugalska byly spíše politické, neboť od roku 1958 hrozil v zemi politický převrat a on se po Československé zkušenosti z roku 1948 opět obával uzavření hranic. V dokumentu *O Jorge* (2020) od Pavlína Taubingerové, natočeném až po Listopadově smrti, hovoří jeho dlouholetý kolega z divadelního souboru TUT, režisér Júlio Martím Fonseca, o „známé historce“ v níž se Listopad přistěhoval do Portugalska, protože se zamiloval do portugalské ženy.

Jiří Synek během nacistické okupace Československa

Hlavním zdrojem informací o válečných tragédiích židovské rodiny Synkových, stejně jako o dětství a dospívání Jiřího Synka, čerpám ze zapsaných vzpomínek jeho sestry Aleny Munkové, rozené Synkové⁹. Ta například uvádí, že rodina nebyla nábožensky aktivní, otec pouze občas navštěvoval setkání Židovské obce:

„Rodina Synkových byla zcela asimilována. [...] Co se týče dědy Adolfa, tak si vůbec nepamatuji, že by slavil nějaké svátky, ačkoli jsme s dědou bydleli na Letné, blízko sebe, takže bych si asi něčeho všimla. Ale nic takového si nepamatuji. Víím jen, že můj otec, který byl velmi liberální, mě nechal ‚osvobodit‘ z hodin náboženství, protože chtěl, jak mi později řekl, abych si jednoho dne vybrala sama. Ale podle mě to byla chyba, protože to patří ke vzdělání. A pamatuji si, že to před dědou tajili. Že by byl zřejmě našťvaný, takže očividně tam byly alespoň nějaké tradice. A co víc, jeho dva synové, jak můj otec, tak strýc Karel, si vzali křesťanky. Ve strýcově případě to byla jeho první žena, v otcově případě žena druhá i třetí.“¹⁰

Do doby okupace, na počátek 40. let, spadají první literární pokusy Jiřího Synka, který po maturitě psal především fejetony, literární kritiky, básně, povídky a sloup-

---

Dostupné na internetu: <<https://www.dn.pt/gente/portugal-e-a-republica-checa-entre-o-mar-e-a-terra-1902325.html>> [27. 1. 2022]

⁹ Jiří Synek měl dva sourozence, bratr Pavel zemřel ještě jako batole, sestra Alena Synková, později provdaná Munková se stala scénáristkou a dramaturgyní. Zemřela v roce 2008. Poskytovala výpovědi Českému rozhlasu nebo pro vydání Židovské ročenky 5758 (1997 – 1998). V tomto článku vycházím především z rozhovoru, přeloženého do angličtiny, vedeného Zuzanou Strouhalovou pro server centropa.org In STROUHOVÁ, Zuzana. Alena Munková. In *www.entropa.org* [on-line], 10/2005 – 03/2006. Dostupné na internetu: <<https://www.centropa.org/en/biography/alena-munkova>> [18. 4. 2022]

¹⁰ „The Synek family was completely assimilated. [...] As far as Grandpa Adolf goes, I don't at all remember there being anything, him celebrating some holidays, although both we and Grandpa lived on Letna, close to each other, so I would most likely have noticed something. But I don't remember anything like that. All I know is that my father, who was very liberal, had me 'liberated' from religion classes, because he wanted, as he later told me, for me to one day choose for myself. But by me that was a mistake, because it belongs to one's education. And I remember that they kept it a secret from my grandfather. That apparently he'd have been upset, so obviously there were at least some traditions there. What's more, his two sons, both my father and my uncle Karel, married Christian women. With my uncle it was his first wife, with my father not until the second and third.“ (volný překlad autorky článku) In STROUHOVÁ, Alena Munková, nestr.

ky do novin. Některé povídky po otištění, např. v *Národních listech* nebo v *Českém slovu* následně vysílal i Český rozhlas. Tímto způsobem se odehrál jeho veřejný debut s povídkou „Cihelna“¹¹ z listopadu 1940.

Tato doba je rovněž dobou vzniku Synkova literárního pseudonymu a později občanského jména. Pojmenoval se podle měsíce narození, jméno František si zvolil, protože mu přišlo vhodné „nepoetické“, jak později objasnil v rozhovoru pro Český rozhlas: „Já se jmenuju Jiří. V portugalštině jsem Jorge, česky jsem František, protože Jiří Listopad je příliš poetické, příliš lyrické, příliš navoněné. František je jméno, které má co dělat s pozemskou hroudou.“¹² Pro portugalský tisk, konkrétně pro přílohu *Jornalu de Letras*, v roce 2002 Listopad¹³ vysvětloval, že české slovo „listopad“ má co do činění s podzimem a padáním listů a rovněž s tím, že se v našem slovan-ském jazyce v názvech měsíců zakonzervovalo názvosloví pohanské, přírodní, snad sahající až ke Keltům. S tím, že jméno každého měsíce v češtině v sobě definuje část obrazu zemědělského nebo loveckého roku „jako příznak, vůni nebo barvu“. Nějakou dobu publikoval ještě pod svým občanským jménem Jiří Synek, od listopadu 1941 se pod svá díla podepisoval výhradně jako František Listopad. Dagmar Vobecká ve své práci uvádí:

„V neděli 5. října 1941 se nacházela v programu informace o vysílání fejetonu O lidech nenucených, plachých a jiných také autora Jiřího Synka, ale dne 16. listopadu 1941 v dopoledních hodinách přineslo dle programu v tisku rozhlasové vysílání nedělní sloupek Mezi podzimem a zimou, pod kterým byl již podepsán František Listopad. Právě tato nepatrná zmínka představuje první dosud nalezený doklad o existenci nového pseudonymu začínajícího novináře. Listopad jej pravděpodobně poprvé použil v listopadu, měsíci mezi podzimem a zimou. Žádný další text autora Jiřího Synka z následující doby se již nepodařilo doložit. Pokud během války a let pozdějších publikoval, pak pouze pod jménem František Listopad.“¹⁴

V té době téměř mizí z reálného života i Jiří Synek, který roku 1942 odmítl nastoupit do transportu. Rozhodl se, že raději bude předstírat sebevraždu. Rodině napsal dopis na rozloučenou a začal žít bez dokladů, skrývat se u přátel, nejprve v bytě básníka Oldřicha Kryštofka, od podzimu 1943 u bývalého spolužáka Pavla Ma-

¹¹ 24. listopadu 1940 ji otiskl na straně 10 deník *Národní listy* a odvysílal ji rovněž Český rozhlas.

¹² ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. Jsem bez domova a bezdomý, říká o sobě básník František Listopad. In *Český rozhlas* [on-line], 25. 11. 2006. Dostupné na internetu: <<https://cesky.radio.cz/jsem-bez-domova-a-bez-domu-rika-o-sobe-basnik-frantisek-listopad-8613487>> [29. 11. 2021]

¹³ Srov. „Nasci no mês de novembro; novembro em língua checa: listopad. Os checos, como raros europeus, embora recebendo os instrumentos de civilização formal e institucional de Roma, romana e depois católica, ficaram residualmente quanto ao nome dos meses, num mundo anterior, de nomenclatura pagã, anímica, rente à sua origem dos elementos naturais. Culto celta? Cada mês em checo, formula a imagem do ano agrícola ou venatória, o seu sintoma, o seu aroma e cor.“ In LISTOPAD, Jorge. Na escada rolante – autobiografia de Jorge Listopad. In *visao.sapo.pt* [on-line], 2021. Dostupné na internetu: <<https://visao.sapo.pt/jornaldeletras/2021-11-18-na-escada-rolante-autobiografia-de-jorge-listopad/>> [18.11.2021]

¹⁴ VOBECKÁ, Dagmar. *Reflexe díla Františka Listopada v českém literárním prostředí*, Magisterská diplomová práce. Brno : FF Masarykovy Univerzity, 2017, s. 18.

cháčka. Německé úřady po něm neúspěšně pátraly, byl prohlášen za nezvěstného. Postupně se zapojil do odboje, zejména do distribuce letáků. Za odbojovou činnost, u příležitosti státního svátku 28. října, mu v roce 2001 prezident Václav Havel udělil Medaili Za zásluhy. Své angažmá v odboji Listopad často zdůrazňoval, během rozhovorů na něj vzpomínal, například:

„Mladá fronta byla částí odboje. Noviny se připravovaly několik měsíců před koncem války. Atmosféru těch dní si dnes už asi nikdo neumí představit, a mně z paměti nevyjmí. Vše vyvrcholilo obsazením německé tiskárny v Panské ulici v květnu 1945, kam nás asi pět nebo šest uniklo se zbraněmi v rukou. Stoperadesátitisícový náklad prvních svobodných českých novin byl ihned rozebrán.“¹⁵

„Po narození (v Praze) jsem si neuvědomoval, že je jedním z nejkrásnějších měst na světě, ale pro mě se jím stala až o několik let později. Snad jen za války, v hluboké ilegalitě kyvadlového pohybu mezi venkovem a metropolí, za protinacistického odboje, kdy každý poetický pražský kout se mohl stát tragickým už navždy, jsem si byl vědom triumfu její krásy...“¹⁶

Válka ho velmi traumaticky poznamenala, jako téma zůstala navždy v jeho tvorbě napříč všemi žánry, kterým se věnoval. V pořadu „Vzkaz Františka Listopada“ České televize uvedl: „Světová válka to byl ošklivý sen, strašný pro mnoho lidí, ale důležitý sen pro mne a můj vývoj, tvůrčí.“¹⁷

Báseň „Epilog“

Dramatické příhodě s ukradeným razítkem z pražské úřadovny gestapa se podrobně věnovala společnost Post Bellum, která od roku 2001 sbírá vzpomínky pamětníků a společně se dvěma institucemi, Českým rozhlasem a Ústavem pro studium totalitních režimů vede internetový portál *Paměť národa*, kde jsou volně přístupné všechny zaznamenané příběhy. Příběh Pavla Macháčka, ze kterého je v článku čerpáno, má název „Byla to zrada! Přítel Listopad mě obětoval... Ale přežil jsem.“¹⁸

Pavel Macháček byl spolužákem Jiřího Synka. Narodil se 15. 8. 1921 v Praze. V roce 1942 pracoval jako poštovní úředník v Uhříněvsi. Dostal však výzvu německých úřadů k nástupu na nucené práce do Říše. Zaměstnanci pošt byli vedeni jako strategičtí a zdálo se, že Macháček by mohl dostat „osvobozující“ razítko do dokladů. Na příslušnou policejní stanici se nemohl odebrat během pracovní doby a nechtěl čerpat dovolenou, proto požádal Františka Listopada, který se u něj v té

¹⁵ KOČÍK, René. František Listopad, básník, esejista a režisér. In *Týdeník Rozhlas* [on-line], 2007, č. 5. Dostupné na internetu: <http://www.radioservis-as.cz/archiv07/05_07/05titul.htm> [30. 10. 2021]

¹⁶ „Quando nasci (em Praga), não suspeitava que era uma das mais belas cidades do mundo mas sê-lo-ia para mim, bastantes anos mais tarde. Talvez só tivesse tido consciência do triunfo dessa beleza durante a guerra, na profunda ilegalidade em movimento pendular entre o campo e a metrópole, durante a resistência anti-nazi, quando cada poetica esquina praguense podia ser trágica para sempre...“ In LISTOPAD, Na escada rolante, nestr.

¹⁷ LISTOPAD, František. Vzkaz Františka Listopada. In Česká televize [on-line], 201. Dostupné na internetu: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10160488386-vzkaz/212452801410001/>> [27. 1. 2022]

¹⁸ KROUPA, Byla to zrada!, nestr.

době ilegálně skrýval, aby jej zastoupil, svěřil mu tak své doklady. To Listopad učinil, v kanceláři však využil nepozornosti úřednice a razítko odcizil v domněnání, že by jej využila odbojová organizace. Vyšetřující Gestapo si myslelo, že pachatelem byl Macháček, kterého zatklo ještě ten den večer. Byl vyslýchán ve vyšetřovací věznici na Karlově náměstí, mláčen a krutě mučen. Navzdory utrpení však přítele neprozradil. Zbytek války prožil ve věznicích a koncentračních táborech Terezín a Flossenbürg. V dubnu roku 1945 byl zařazen jako vězeň schopný chůze do tzv. pochodu smrti, po třech dnech chůze byl na pokraji sil, protože průvod vězňů ušel asi sto kilometrů. Nedaleko tábora Dachau byl zachráněn americkou armádou. Následky výsledků nesl až do smrti, jizvy po mučení se mu údajně hojily tři roky. Zemřel v roce 2008, krátce poté, co odvyprávěl svůj příběh lidem z Post Bellum.

Pro web *Paměť národa* situaci ohledně své zkušenosti s Listopadem shrnul Pavel Macháček takto: „Vybral si mezi mým životem a razítkem pro odboj, jestli ho vůbec kdy použil...“¹⁹ Během rozhovoru s Mikulášem Kroupou poté pokračoval:

„František Listopad byl svérázný, abych tak zdvořile řekl. Když už byly moje doklady zapsané, a úřednice byla odvolána k šéfovi do sousední kanceláře, neměl nic lepšího na starosti než vzít ty moje doklady a policejní kulaté razítko, které dodneška vlastní, a odejít. Přičemž musel vědět, že mě to gestapo bude honit! Já jsem sice byl (v té chvíli) v Uhříněvsi na poště, to bylo prokazatelné alibi, no jo, ale proč by moje doklady zamířily na policejní komisařství a tam se ztratilo to razítko?“²⁰

František Listopad byl poté Mikulášem Kroupou rovněž konfrontován pomocí telefonického rozhovoru. Nahrávky ve formátu MP3²¹ se dají na webu najít v rubrice „Dodatečné materiály“. Listopad na přímé otázky zareagoval neobvykle, vymlouval se na dlouhý čas uplynulý od události, snažil se zlehčit Kroupovu argumentaci i Macháčkovu výpověď. Vzápětí však přiznal, že Pavel Macháček mu zachránil život a jeho oběť byla vysoká a neúměrná. Odmítl však veškerou sebereflexi, natož přiznání viny. Vše omlouval vyšším a kolektivním zájmem odbojové skupiny. Nikde však nejsou důkazy o tom, že skupina razítko použila a že vůbec doputovalo do správných rukou. V závěru rozhovoru Listopad uvedl, že vše shrnul v básni „Epilog“ publikované ve sbírce *První věty z roku 1944*²² a že nadepsané věnování „Pavlovi

¹⁹ KROUPA, Byla to zrada!, nestr.

²⁰ KROUPA, Byla to zrada!, nestr.

²¹ <https://www.pametnaroda.cz/cs/system/files?file=witness/224/752-file.mp3>

(stránka je dostupná po předchozí registraci)

²² „Epilog“

Pavlovi M.

Domovoj není. Kam se ženu
horami, dolami bez ticha.
Chci zastavit svůj dech než zblednu,
nežli vše ve mně dodýchá.
Zastavit chci se, uviděti

M. "patří právě Macháčkovi. Přepis Listopadových odpovědí z „Dodatečných materiálů“ je zde:

„Pavel Macháček byl velký kamarád a také jsem mu věnoval několik básní, ale nebyl to jediný člověk, který se mnou pracoval. V každém případě je to skvělejší člověk a nikdy mu nezapomenu, co udělal nejen pro mě, ale i pro odboj! To je jediné, co bych mohl říct. [...] Pavel Macháček všechno, co říká, je pravda. Nikdy mu nezapomenu, co udělal pro mě a co udělal pro nás! To nebylo jen osobní, ale kolektivní. On nám velice pomáhal. Já myslím, že by neměl být rozmrzelý, protože to byl velký chlap, čestný a nikdo mu nic z toho nezapomene. Jenomže z toho nemůžeme žít! Je to minulost! To je důležité! Mám pro něj verše, které vyšly v knize. Pavlovi M. [...] To nebylo tak přesně... No jo, asi jo. Všechno, co říká je asi pravda...“²³

---

veliký stoupat proud z těch blát,
v nichž celý budu naposledy,
ach, ponejprv, ach, jedenkrát.

Co, duše má? Ať dětsky bledý
zpívám si stále lunovrat
a tma a den jsou stejné bědy
než zajdu, vrostlých pustý brat,
brat bez koně, brat bez svobody,
jen skřípavý hlas a vousů tvář.
Snad vstane jiný bezútešný,
škytavku celou dozpívá.

Raději ne, mé boly tajné,
za halíř každý koupí je,
od vracců, lidí, neboť strašně
mlčím k nim, mlčím, mlčím zle;
i kdyby tráva mě podřezala
a krásný strom mě udupal,
i když mi smích bral od úst vítr,
do klenby včel jsem slova dal.

Jen k Tobě mluvím. Děkuji Ti,
životem za mne ses nastavil,
buď zdravý, buď hodně dlouho živý
za to, že vzal jsem ze Tvých sil.

Znám padat už: vždyť byl jsem živý,
teď v napětí čest svou utrám.
Domovoj není. Kam se ženu,
než chromý celý duši dám.

Báseň čerpaná z tohoto vydání: LISTOPAD, František. *Poesie – Sebrané spisy Františka Listopada – Svazek I. – Verše z let 1943 – 1981*. Praha – Podlesí : Dauphin, 2011, s. 73 – 74.

²³ KROUPA, Byla to zrada!, nestr. *Dodatečné materiály: MACHÁČEK, Pavel*. In *Paměť národa* [on-line], 2008. Dostupné na: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/machacek-pavel-1921#additional>>

František Listopad ve stínu komunistického režimu

Od roku 1935 byl František Listopad v osobním kontaktu s levicově orientovanými básníky, např. s Kamilem Bednářem nebo Jiřím Ortenem. Poválečná léta pro Listopada znamenala nejprve velkou euforii, poté výrazné zklamání: „První poválečná léta byla velmi krásná, i když komplikovaná, a právě proto asi krásná. Bylo to velké dobrodružství myšlenek, sil a protisíl a bohužel toto období růstu, i mého vlastního, skončilo únorem“²⁴

Byl pochopitelně levicového zaměření, literárně byl členem nejdříve uskupení *Pětník*, posléze se stal jedním ze zakladatelů *Mladé fronty*. V rozhovoru pro *Tbar* hovořil i o *Mladé frontě*:

„Chtěli jsme udělat deník pro mladé lidi, pokoušeli jsme se o nějaký nový výraz veřejného mínění. Slovo “mladá” je tam tedy správně. Slovo “fronta” se mně osobně tenkrát tolik nelíbilo, zdálo se mi příliš vojenské, ale nakonec z několika návrhů zvítězila tato varianta. V tu chvíli jsme totiž chtěli, aby ten tisk byl progresivní, levicový a aby se do jisté míry blížil tzv. novému socialismu. V prvním čísle MF jsou na první stránce tři fotografie: Stalinova, Benešova a Pasternakova. Pasternak byl pro nás symbolem někoho, kdo je naším souputníkem, ale nestálým, neortodoxním a tu a tam pronásledovaným. My jsme chtěli socialismus, ale ne ten, který záhy přišel. Bylo nás na počátku asi sedm, každý byl jiný, MF byla směs mnoha věcí, včetně prestižních a osobních, někteří z nás pochopili, že se tu otvírá prostor pro případnou kariéru...“²⁵

Komunismus jako režim však v Československu Listopad nezažil, protože události února 1948 jej utvrdili v tom, že by se neměl z Francie vracet. Vždy zdůrazňoval, že jeho odjezd jako korespondenta *Mladé fronty* v roce 1947 nebyl odchodem do emigrace, ačkoliv se následné události nejen v Československu, ale i v Evropě daly očekávat.

Únor 1948 tedy zastihl Listopada v Paříži, kde chvíli vyčkával, poté se v dubnu vypravil zpět do Prahy, byl si vědom velkého rizika, že se už do francouzské metropole nemusí vrátit. Šel se podívat do svého bytu, kam se mezitím nastěhoval někdo jiný, protože na Františka Listopada bylo kýmisi z domu sepsané udání pro emigraci, ačkoliv v té době pobýval v Paříži legálně, již jako redaktor listu *Parallèle 50*. K tomu období se váže vzpomínka zveřejněná v rozhovoru pro *Tbar*:

Pamatuju si, jak mi tenkrát Nezval řekl, abych si zašel do Klimentské ulice, kde skladují spoustu obrazů a soch po lidech, kteří utekli do ciziny, a vybral si tam, co chci. A já najednou - v té tísnivé atmosféře, kdy všechno bylo tak ohyzdné a ošklivé - pochopil, že je konec, že se nemůže cestovat, že člověk nemůže dělat, co chce. A tak jsem se rozhodl vrátit do Paříže.²⁶

²⁴ HORÁK, Náhoda má domovské právo, [23. 2. 2022]

²⁵ ŠKRABAL - ILLEK, Urmutter múza, s. 1.

²⁶ ŠKRABAL - ILLEK, Urmutter múza, s. 4.

Esej „Proč v Praze nevystavuje Picasso“

Ve Francii na počátku 50. let psal Listopad zejména eseje na pomezí filozofie, prózy a teorie moderního umění. Nejprve je psal česky a uveřejňoval je v exilových časopisech, například ve *Skutečnosti* nebo ve *Sklizni*. Jako novinář se začínal věnovat společnosti a kultuře ve Francii, ale stále jej zajímalo i dění v bývalé domovině. V eseji „Proč v Praze nevystavuje Picasso“ (1951), publikované v časopise *Skutečnost*²⁷, poukázal na komunistickou propagandu, která pronikala do umění pod vlivy přicházejícími do Československa ze SSSR. Na příkladu jednoho odmítnutého umělce, respektive konkrétního díla, vyjádřil obecnou tehdejší pravdu o svobodě nejen v umění. Vyjádřil se, že pokud chápeme umění jako tvůrčí, samostatný a svobodný akt, nikomu nelze předpisovat konkrétní umělecké vidění, slyšení, citění nebo téma. Umělec jako každý člověk nemůže vnímat skutečnost podle úředního nařízení, nemůže nahlížet věci cizíma a neosobníma očima. Picassovy obrazy zachycující hrůzu španělské občanské války cestovaly po celém světě, do Československa podle Listopada nemohou proto, že sovětská kulturní kritika chladně a strážlivě odsoudila Picassovu *Guernicu*, kterou vlastně vůbec nepochopila:

„Picasso je také autorem slavného obrazu „Guernica“, plátna, které zachytilo hrůzu španělské občanské války a Francových milicionářů. Obraz, který cestoval po světě, aby burcoval svědomí před násilím, fašismem a hrůzami, do kterých se v osmatřicátých letech řítila Evropa. Guernica je jistě v plném slova smyslu obraz politický; ale nepřestává být obrazem, nepřestává být tvůrčím, inspirovaným, spontánním aktem malíře a člověka. Není na objednávku. V době, kdy ještě Moskva nevěděla, že Picasso se „stane pokrokovým malířem“, totiž vstoupí do komunistické strany, napsala sovětská kritika, chladně a strážlivě, jako by nešlo o pathetický výkřik humanity: „Picassovi se nepodařilo zachytit španělské republikánské hrdiny, zobrazil je stejnou deformací, která kazí všechny ostatní obrazy. Picasso maluje své chorobné obrazy, nikoli aby zachytil kontradikci reality a aby vzbudil hněv diváků proti silám reakce, ale aby pěl chvalozpěvy na kapitalistické pojmání umění a jeho estetiku.“ Tato cynická slova před bolestným a úděsným obrazem Picassa je v podstatě stejným gestem v umění, jakým bylo v politické strategii zastavení ruských vojsk před vzbouřenou Varšavou.“²⁸

Literární vědec Michal Jareš byl v rámci projektu *100 František/Jorge Listopad*, který poté dal vzniknout stejnojmenné kolektivní monografii, požádán o kratší přednášku na večerním setkání věnovaném exilu²⁹, v ní o této eseji hovořil. Považuje ji za mimořádně účinnou a zároveň dodává, že použitá rétorika byla jistě výsledkem Listopadova občasného působení ve Svobodné Evropě. Listopad se politickým

²⁷ LISTOPAD, František. Proč v Praze nevystavuje Picasso. In *Skutečnost*, 1951, ročník III., č. 7, s. 151 - 152.

²⁸ LISTOPAD, Proč v Praze, s. 151.

²⁹ Dne 3. 11. 2021 proběhlo v pražském Kampusu Hyberská FF UK další pokračování cyklu setkání věnovaných tvorbě a osobnosti Františka Listopada u příležitosti stého výročí jeho narození. Nejen o Listopadově esejistice a širším kontextu exilu mluvili Míla Janišová, Karolina Válová, Michal Jareš a Vít Kazmar. JAREŠ, Michal. Ešejista František Listopad - večer na téma exil. 3. 11. 2021. Dostupné na internetu: <<https://www.youtube.com/watch?v=EDSwOMzHWFE>> [3. 11. 2021]

komentářům o bývalé vlasti věnoval zhruba do poloviny 50. let, poté převážil zájem o kulturu, literaturu a překlady, o nichž psal články do exilových tiskovin.

Jorge Listopad během salazaristické diktatury

František Listopad se od roku 1959 v Portugalsku podepisoval jako Jorge Listopad. Věnoval se zde velmi intenzivně televizní a divadelní tvorbě, později se stal pedagogem. V jihoevropské zemi měl rodinu a společenské uznání; oproti „přežívání“ v Paříži mohl Porto a posléze hlavně Lisabon směle prohlásit za svůj domov. Portugalsko v této době nebylo demokracií, ale od roku 1933 v něm byl vyhlášen tzv. Nový stát (Estado Novo), tedy konzervativní a korporativistický režim Antonia de Oliveiry Salazara (1889 – 1970). Tento autoritářský režim byl jedním z nejdéle trvajících v Evropě. Lpěl na zámořských koloniích, zejména v Africe, vyznačoval se vypjatým pravicovým nacionalismem a silným katolicismem. Nejen nad silnou cenzurou bděla tajná policie PIDE. Režim však nezakazoval občanům cestovat. Kdo nebyl v hledáčku za protistátní činnost, mohl libovolně překračovat hranice, což Listopad hodnotil jako jev velmi pozitivní. Ukončila jej až Karafiátová revoluce v roce 1974³⁰.

Vyvstává otázka, nakolik Jorge Listopad, činný ve veřejnoprávní televizi a vyučující na univerzitě, cenzuru vnímal a jak na ni reagoval. Rozhodně jej nemůžeme řadit mezi portugalské disidenty nebo umělce s režimem nahlas nesouhlasící. Neexistují záznamy, ba ani zmínky o jeho sledování či stíhání.

Drobnou reflexi salazarismu, či spíše její náznaky, nacházíme v díle Jorgeho Listopada až v porevoluční tvorbě, zejména té divadelní a televizní. Zde v článku zmíněná inscenace *Tohle je jiný šálek čaje*, realizovaná pět let po Karafiátové revoluci, je překvapivě ironicky upřímná a v kontextu Listopadovy tvorby odvážná. Jeho esejistická zahraniční tvorba není dosud dostatečně probádaná.³¹ Básnická a povídková tvorba až do roku 1989, kdy začínají Listopadovy návraty do Československa, je víceméně apolitická, přímý odsudek politiky Nového státu nenajdeme.

V rozhovoru pro *Tbar* Listopad přiznává, že již během působení v Paříži měl kontakt s protisalazarovskou opozicí. Na přímou otázku novinářů, zda měl problémy s režimem, odpověděl:

„Bylo tu mnohem svobodněji než v kterémkoliv režimu komunistickém, navíc já přišel, když byl režim už mnohem slabší. Cenzura existovala, ale byla odstupňovaná. Například literatura z ní byla vyňata. Cenzuře podléhala masová média, film a divadlo. V televizi jsme se dohodli, že nebudu dělat žádné politické pořady, jenom umělecké; navíc s tamním cenzorem se dalo hovořit. Horší to bylo v divadle, kde byla cenzura dost přísná; jednu hru mi zakázali úplně, ačkoliv jsem ji dvakrát přepisoval a proškrtával – jmenovala se Noc vrahů a byla to jediná zakázaná hra na generálce za posledních 30 let Salazarova režimu. Zároveň však panovala i jistá tolerance, mohl jsem se zákazem například polemizovat v tisku.“³²

³⁰ V roce 1968 Salazara nahradil Marcelo Caetano, směřování země se však příliš nezměnilo.

³¹ JAREŠ, Ezejista František Listopad – večer na téma exil, [3. 11. 2021]

³² ŠKRABAL – ILLEK, Urmutter múza, s. 5.

Televizní inscenace Tohle je jiný šálek čaje

V roce 1910 se Portugalsko stalo republikou a přibližně od této doby začala být populární tzv. Revue (Revista Portuguesa), víceaktové představení na pomezí divadla, hudby, tance a skeče, vycházející z melodramatu 19. století. Revue se staly velmi oblíbenými během období Nového státu, protože mezi komická a hudební čísla se snadno propašovaly i scény satirického a sociálně-politicky kritického charakteru. Cenzuru navíc mátl charakteristický kýčovitý nádech jednotlivých představení, tanečnice například používaly kostýmy s barevnými peříčky a flitry, muži přehnaně gestikulovali ve výstupech podobných klaunským číslům v cirkusech. Tomuto typu zábavy byl někdy přisuzován až disidentský podtón, kdy během představení herci nutili publikum zamýšlet se nad pojmy jako svoboda projevu, popřípadě ženská emancipace.³³ Slavné Revue bylo možné shlédnout zejména v prostorách lisabonského divadla Marie Vitórie (Teatro Maria Vitória), kde je až do revoluce režíroval především Helder Freira Costa. Po Karafiátové revoluci a nastolené demokracii přišla Revue o jedno ze svých poslání a předchozí sláva se již neobnovila.

Na jinou slavnou Revui s názvem *Májový prach* (Pó de Maio)³⁴ z roku 1929 chtěli několikadílnou televizní inscenací v roce 1979 navázat společně František Listopad a Vítor Pavão dos Santos, přičemž první z nich byl více režisérem a druhý více autorem scénáře. Ve velmi oblíbené původní Revui, hrané přes dvě desetiletí, byly páteří jednotlivých představení komické výstupy dvojice, paní Chicy a pana Podšálka³⁵, velmi nenápadně reflektující celospolečenské změny po nástupu Salazara k moci. Během děje se pan Podšálek vlivem hudby měnil z venkovského neotesance v městského elegána jemných mravů. V úvodu *Májového prachu* vždy zazněl popěvek, kde se mimo jiné zpívalo „Tohle je jiný šálek čaje, paní Chico“, který hříčkou vtipně pracoval i s příjmením jednoho z ústředního páru. Listopad tuto část popěvku vybral jako název celé televizní inscenace *Tohle je jiný šálek čaje* (Isto Agora É Outra Loiça), která se ve státní televizi RTP vysílala během roku 1979.

Cílem nové „televizní revue“ byla opět kromě prezentace uměleckých čísel estrádního charakteru diskuse o obyčejném životě. „O životě, v němž mají místo každodenní maličkosti, stejně jako žerty a písně.“³⁶ Autoři si však uvědomovali závažnost veřejné debaty v nelehké porevoluční době, kdy původní euforii pomalu začalo nahrazovat určité rozčarování. Společnost zároveň nebyla dosud příliš připravená dělat si z Nového státu legraci. Autoři samotní navíc nechtěli vést herce ani k náznaku parodie na práci kolegů v roce 1929. Jednotlivé díly inscenace tak pojali jako chronologicky seřazené obrazy z portugalského života. Série začínala zobrazením válečného roku 1939 a vedle politické satiry vzdávala hold slavným uměleckým jménům té doby, jako byli Estevão Amarante, Vasco Santana, nebo Hermínia Silvová. Série měla devět dílů a skončila zobrazením revolučního roku

³³ Srov. <<https://brincabrincando.com/isto-agora-e-outra-loica/#1564666002504-9d5bbdd7-cce4>>

³⁴ TÁVOLA, João. Dona Chica e Senhor Pires. In *Corta-fitas* [on-line], 23.08.2016. Dostupné na internetu: <<https://corta-fitas.blogs.sapo.pt/dona-chica-e-senhor-pires-6394446>> [4. 3. 2022]

³⁵ V hlavních rolích excelovali Álvaro Pereira a Beatriz Costová.

³⁶ LISTOPAD, Jorge - PAVÃO DOS SANTOS, Vítor. *Isto Agora É Outra Loiça* [on-line], 1979. Dostupné na internetu: <<https://brincabrincando.com/isto-agora-e-outra-loica/#1564666002504-9d5bbdd7-cce4>> [13. 4. 2022]

1974. Vyvolala mnohé kontroverze a debaty. Coby klasický televizní kus je známá dodnes. Poselstvím inscenace *Tohle je jiný šálek čaje* byla zejména myšlenka: „Něco podobného se nesmí opakovat!“³⁷

Listopad napříč hranicemi

Všestranný umělec František Listopad, který tvořil též pod jmény Jiří Synek a Jorge Listopad, prožil svůj život v Československu, Francii a Portugalsku. Žil a svá díla psal v rámci tří nesvobodných systémů: nacistické okupace, komunistického režimu a Salazarovy diktatury. Zatímco v prvním mu šlo o život a prožitá traumata reflektoval v tvorbě až do konce života, druhý systém pozoroval pouze z exilu a vyjadřoval se k němu pomocí kritických esejí. Ve třetím nesvobodném systému žil patnáct let, vybudoval si v něm kariéru a vychovával děti. Listopad nebyl buřičem, hlasitým kritikem ani revolucionářem, byl však bystrým pozorovatelem, který dokázal prožité události, ať tragické či úsměvné, přetavit v umělecké texty. Zmíněná báseň „Exil“, esej „Proč v Praze nevystavuje Picasso“ a televizní inscenace *Tohle je jiný šálek čaje* jsou inspirované skutečnými etapami Listopadova života a lze je považovat za určitý druh subjektivní historické výpovědi.

Literatura

- HORÁK, Ondřej. Náhoda má domovské právo. In *www.lidovky.cz* [on-line], 2007. Dostupné na internetu: <https://www.lidovky.cz/orientace/kultura/nahoda-ma-domovske-pravo-A070731_093455_ln_kultura_vvr> [23. 2. 2022]
- JAREŠ, Michal. Esejista František Listopad – večer na téma exil. 3. 11. 2021. Dostupné na internetu: <<https://www.youtube.com/watch?v=EDSwOMzHWF6>> [3. 11. 2021]
- KOČÍK, René. František Listopad, básník, esejista a režisér. In *Týdeník Rozhlas* [on-line], 2007, č. 5. Dostupné na internetu: <http://www.radioservis-as.cz/archiv07/05_07/05titul.htm> [30. 10. 2021]
- KROUPA, Mikuláš. Byla to zrada! Přítel Listopad mě obětoval... Ale přežil jsem. In *www.pametnaroda.cz* [on-line]. Dostupné na internetu: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/machacek-pavel-20080227-0>> [20.4.2022]
- LISTOPAD, František. *Poesie – Sebrané spisy Františka Listopada – Svazek I. – Verše z let 1943 – 1981*. Praha – Podlesí : Dauphin, 2011, s. 73 – 74.
- LISTOPAD, František. Proč v Praze nevystavuje Picasso. In *Skutečnost*, 1951, ročník III., č. 7, s. 151 – 152.
- LISTOPAD, František. Vzkaz Františka Listopada. In *Česká televize* [on-line], 201. Dostupné na internetu: <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10160488386-vzkaz/212452801410001/>> [27. 1. 2022]
- LISTOPAD, Jorge. Na escada rolante – autobiografia de Jorge Listopad. In *visao.sapo.pt* [on-line], 2021. Dostupné na internetu: <<https://visao.sapo.pt/jornaldeletras/2021-11-18-na-escada-rolante-autobiografia-de-jorge-listopad/>> [18.11.2021]
- LISTOPAD, Jorge – PAVÃO DOS SANTOS, Vítor. *Isto Agora É Outra Loiça* [on-line], 1979. Dostupné na internetu: <<https://brincabrincando.com/isto-agora-e-outra-loi-ca/#1564666002504-9d5bbdd7-cce4>> [13. 4. 2022]

³⁷ Srov. LISTOPAD – PAVÃO DOS SANTOS, *Isto Agora É Outra Loiça*, nestr.

- NEVES, Céu. Gente de Portugal e da República Checa entre o mar e a terra. In *Diário de Notícias* [on-line], 9. 6. 2011. Dostupné na internetu: <<https://www.dn.pt/gente/portugal-e-a-republica-checa-entre-o-mar-e-a-terra-1902325.html>> [27. 1. 2022]
- PAVELKA, Zdenko. Všetchno, co jsme, lze zpívat. Zemřel básník František Listopad. In *Právo*, přetištěno na serveru *Novinky.cz* [on-line], 2. 10. 2017. Dostupné na internetu: <<https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/vsechno-co-jsme-lze-zpivat-zemrel-basnik-frantisek-listopad-40047327>> [15. 11. 2021]
- STROUHOVÁ, Zuzana. Alena Munková. In *www.entropa.org* [on-line], 10/2005 – 03/2006. Dostupné na internetu: <<https://www.centropa.org/en/biography/alena-munkova>> [18. 4. 2022]
- ŠKRABAL, Michal – ILLEK, Martin. Urmutter múza. In *Tbar*, 2007, č. 16.
- ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. Jsem bez domova a bezdomý, říká o sobě básník František Listopad. In *Český rozhlas* [on-line], 25. 11. 2006. Dostupné na internetu: <<https://cesky.radio.cz/jsem-bez-domova-a-bezdomy-rika-o-sobe-basnik-frantisek-listopad-8613487>> [29. 11. 2021]
- TÁVOLA, João. Dona Chica e Senhor Pires. In *Corta-fitas* [on-line]. Dostupné na internetu: <<https://corta-fitas.blogs.sapo.pt/dona-chica-e-senhor-pires-6394446>> [4. 3. 2022]
- VÁLOVÁ, Karolina a kol. *100 František/Jorge Listopad*. Praha : Vydavatelství FF Karlovy Univerzity, 2021.
- VOBECKÁ, Dagmar. *Reflexe díla Františka Listopada v českém literárním prostředí*, Magisterská diplomová práce. Brno : FF Masarykovy Univerzity, 2017.

SUMMARY

The life and work of František Listopad in three unfree systems

František Listopad was a Czech poet, novelist, essayist, theatre and television director. In 2021, the Czech Republic together with the entire Portuguese-speaking world commemorated the centenary of his birth. In addition to his extensive work in several languages, he also played a crucial role in a historic revival of Czech-Portuguese cultural relations, for which we are indebted to him. Listopad was a man of three names and several homes. He was born in 1921 in Prague as Jiří Synek. He published his first short stories under this name. During World War II, he was persecuted for his Jewish origins. However, he avoided deportation to a Nazi camp, hid with friends and was active in the resistance as a member of the illegal organization "For Freedom" (Za svobodu). For reasons of secrecy, he changed his name to František Listopad. At the same time he also began to write poetry and literary reviews. After the war, he became a co-founder of the daily *Mladá fronta*. After initial enthusiasm, he began to criticize the communist regime, mainly for restricting human freedoms. In 1947, he was sent to Paris as an editor of the weekly *Parallèle 50*. After February 1948, he was ordered to come back to Czechoslovakia, but he did not return. In France, he focused mainly on writing essays and working for the emerging local television. In 1958, he moved to Portugal, where he lived until his death in 2017. Here he chose a different name – Jorge Listopad. Listopad considered Salazar's authoritarian right-wing regime to be very restrictive, but much freer in many ways than Czechoslovakia of the time; for example, it did not prohibit citizens from travelling abroad. In Portugal, in addition to significant literary work, Listopad devoted himself mainly to theatrical productions. He also became a university teacher. He never moved back to his original homeland to stay there permanently, but after the 1989 Velvet Revolution he often travelled there. He presented his plays there and published collections of poems and short stories. In his literary and theatrical works, František Listopad often existentially

reflected the life in three unfree systems: the period of Nazi occupation of Czechoslovakia, communism and Salazar's dictatorship in Portugal.

In addition to a brief description of Listopad's life and artistic activity, this article also reflects on his political involvement. This text will also try to describe his viewpoints on different oppressive systems. As an example, three detailed situations are always selected. These are then reflected in the writer's work. The incident with a stolen stamp during World War II is being referred to in the poem "Epilogue". An essay written in French exile, „Why Picasso is not exhibited in Prague“, is one of the very few publications where Listopad expresses harsh criticism of Czechoslovakian communism. A multi-part television production named *Isto Agora é Outra Loiça* speaks with irony of life during Salazar's dictatorship.

Dramatic incident with a stolen stamp from the Gestapo's office in Prague was dealt with in detail by Post Bellum, which has been collecting eyewitness accounts since 2001 and, together with two institutions, Czech Radio and the Institute for the Study of Totalitarian Regimes (Ústav pro studium totalitních režimů), runs the Memory of the Nation (Paměť národa) internet portal, where all recorded stories are freely accessible. Pavel Macháček's story is called "It was a betrayal! My friend Listopad sacrificed me ... But I survived.". Pavel Macháček was Jiří Synek's classmate. He was born on August 15, 1921, in Prague. In 1942 he worked as a postal clerk in Uhřetěves. However, he received a call from the German authorities to join the Reich. He didn't seem to have to leave the post office because his employer said he needed Macháček. To process the necessary documents, he needed a "liberating" stamp in the documents he was to receive at a Prague police station. However, the post office did not intend to allow him to leave during his office hours and Macháček did not want to take the day off. He called his illegal roommate Synek, who went to the police station with Macháček's documents. The clerk stamped them when the phone suddenly rang in the next room and she went to pick it up. It immediately occurred to Synek that the stamp could be used in the Czech resistance group, so he stole it. The Gestapo thought that the perpetrator was Macháček, who was arrested that evening. Macháček was questioned at a police interrogation station on Karlovo Square, was beaten and cruelly tortured. Despite his suffering, he did not give away his friend. He spent the rest of the war in prisons and concentration camps, including Terezín and Flossenbürg. In April 1945 he was put on a so-called death march as a prisoner "capable of walking". After three days of walking, he was on the verge of collapsing; the procession of prisoners walked about a hundred kilometres. Near the Dachau camp, Macháček was rescued by the US Army. He bore the consequences of the interrogations until his death. He died in 2008 at the age of eighty-seven, shortly after telling his story to the people at Post Bellum.

In France in the early 1950s, Listopad wrote many essays containing aspects of philosophy, prose and modern art theory. He originally wrote them in Czech language and published them mainly in exile magazines. He began to focus on the society and culture of France, but he was still interested and employed in his former homeland. In his essay „Why Picasso is not exhibited in Prague“, he aims to criticize communist propaganda, which made its way into Czechoslovakian art due to influential streams from Moscow. As he was the example of a rejected artist, he would express what he believed to be the general truth about freedom not only in art. If we see art as a creative, independent and free act, there can be no prescribed a vision, hearing, feeling or theme. An artist, like any other person, cannot see reality according to any official regulation, he cannot look at things with objective and impersonal eyes. Picasso's paintings which were expressing the horrors of the Spanish Civil War traveled the whole world, and according to Listopad, they could not have been exhibited in Czechoslovakia because Soviet cultural criticism coldly and soberly condemned Picasso's Guernica as if it were not a "pathetic cry of humanity".

The idea for *Isto Agora É Outra Loiça* was born in a conference that Vítor Pavão dos Santos

gave, at the invitation of the Portuguese Society of Authors, in a cycle dedicated to *Revista Portuguesa*. The author wanted to say as little as possible and let the magazine do the talking for her. He then gathered a group of friendly actors who took care of the numbers, and he only had to make a few brief introductions to situate the matter at the time. Jorge Listopad went to watch it and proposed something like this to television for a series of programs. To start this series of programs, which is called *Isto Agora É Outra Loiça*, a bit of the magazine will be shown during Salazarism. This is a tough time for the magazine, and not just for the magazine, as we know. A time when strong and stupid censorship allowed almost nothing to be said. But at a time when the magazine, with the collaboration of great artists, managed, sometimes better, sometimes worse, to elude this censorship and continue to comment on Portuguese life. And this is because these great artists had such communication with the public that, through hints and winks, they made it reach them what the censorship forbade them. A lively, discussed, controversial television is desired, above all – and as is the case – in the area of cultural programming. Otherwise, if it follows another direction, RTP will not be, as it is also responsible for, participating in the transformation of the ideas of our people. A transformation that is inextricably linked with the social, economic and cultural changes that the country needs and towards which the constitution points. That is why it is particularly difficult to ensure, in a democratic regime, a public television service that does not conflict, often, with the alienating and accommodative preferences of certain audiences or with the interests of certain groups and which, on the other hand, plays its role of moderator of new behaviors of the society to which it is destined. It was a complex problem, little studied in Portugal, which requires a lot of reflection and prudence, not least because it is, in itself, a generator of great instability in the relationship between television and its users.

Mgr. Karolina Válová, Ph.D.; Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav románských studií,
CZ-116 38 Praha; nám. Jana Palacha 1 / 2
e-mail: <karolina.valova@ff.cuni.cz>
ORCID: 0000-0002-1509-1318